

Bokmelding

Benedicte Maurseth: *Systerspel - Om spelet som var, og spelet som vart borte*. Fagbokforlaget. Bergen 2022.

Mathilde Øverland

Spelkvinnenes rolle og posisjon i hardingfeletradisjonen, styrkast og tegnast sterkare opp i boka Systerspel. Ved å skrive om konkrete spelkvinner frå 1700-talet til i dag, bitar av livshistoriene deira, og den sosiale, økonomiske og kunstnarlege funksjonen til kvinnespel, fargelegg Maurseth spelhistoria på ny.

Bok, utstilling, konsert og album

Boka er utgjeven på Fagbokforlaget, med stønad frå Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Fritt Ord. Forfattaren Benedicte Maurseth er ein av våre fremste utøvarar på hardingfele. I samband med boka er det laga ei konsertforestilling kor ho spelar, fortel og les. Ifylgje heimesidene til Riksscena er det i alt sju involverte i produksjonen, med bidrag på lyd-kollasj, scenografi, illustrasjon, video, grafisk design, lys og videodesign. Maurseth har òg laga ei vandrestilling, og kuratert eit albumprosjekt, begge titulert *Systerspel*.

I vandrestillinga kan ein sjå den eldste hardingfela vi veit ei spelekvinne har bruka, handskrivne turnébrev, særmerkte felehus, kjende og ukjende fotografi, lydopptak med meir.

Albumprosjektet er ei utgjeving med diverse kvinnelege hardingfeleutøvarar. Dobbel CD-plata er meint som oppfølgjar til samlealbumet *Meisterspel* frå 1997. *Meisterspel* vart den gong utgjeve på Heilo i samband med

boka Hardingfela, og inneheldt slåttespel framført av tjuetre ulike felespearlarar. Diverre var ingen av dei utvalde utøvarane kvinner. Eg ynskjer difor å gje plass til ei oversikt over utøvarane på plateprosjektet *Systerspel*, henta frå heimesida til Platekompaniet: *Systerspel I og II inneheld innspelningar gjort mellom 1919 og 2020 av spelekvinnene Kristiane Lund, Sigrid Stubbsveen, Borgny Eide Tallerås, Jorun Marie Rypdal Kvernberg, Britt Pernille Frøholm, Helga Myhr, Signe Flatin Neset, Åse Teigland, Brita Eldegard Nesje, Bergit Tjønn, Annbjørg Lien, Sarah-Jane Summers, Susanne Lundeng, Jenny Grønli Farestveit, Johanne Flottorp, Synnøve Bjørset, Honndalstausene, Ingeleiv Kjerland Kvammen, Gro Marie Svidal, Mari Eggen, Torbjørg Aas Gravalid, Ragnhild Furebotten, Ingebjørg Åkre Rysstad og Tone Li M.*

Spelkvinnene

Så til sjølve boka. Den er på omlag 300 sider og tek for seg ulike spelekvinner frå 1700 talet og fram til i dag. Vi får namna deira, historia deira, og lærer dei å kjenne gjennom ulikt kjeldemateriale, som slepp oss tett på erfaringar og kvardag. Perspektiv både om kvifor vi veit om desse kvinnene som spela, og kvifor vi etter kvart fekk mindre syn for dei, er berande tematikk.

I nyare tid har feministar i fleire norske storbyar aksjonert med å midlertidig gjere om namna på gater frå mannsnamn til kvinnenamn. Ofte er det gjort på enkelt vis: prenta papir blir teipa over vegskilt. Aksjonen er med på å løfte fram kvinnenamn for å justere den historiske kjønns(u)balansen. Det høver seg dermed her fint å nemne dei historiske spelekvinnene frå boka, som forutan allereie nemnte er Torbjørg Aas Gravalid, Ingebjørg Aakre Rysstad, Kristiane Lund, Signe Flatin Neset frå CD-utgjevinga, er: Lise Jyvall, Kari Syndrol, Ingeleiv Kjerland Kvammen, Elen Feragen, Bergliot Tyvold, Jenny Farestveit, Samuline Seljeset, Margrete Otterdal, Margrete Maurset, Marte Støverstein, Synneve Muldsvor, Oline Muldsvor, Kari Søre Fjørtoft, Sigrid Bolstad, Berthe Johanne Spjelkavik, Lisbeth Andersdotter, Guri Mevold, med fleire.

Ei anna bok som syner fram gløymde kvinnenamn av betydning, er Marta Breens *60 damer du skulle ha møtt*, illustrert av Jenny Jordal. Eg har

både denne boka, og Bjørn Aksdal og Sven Nyhus si *Fanitullen, innføring i norsk og samisk folkemusikk* med meg, i møte med innhaldet i boka Systerspel.

Handkolorering og frie strøk

Vi vert først introdusert for spennet i kjeldematerialet i ein serie bilete, plassert mellom innhaldslista og innleiinga. Bileta er fotografi prenta i svartkvitt, illustrert med handkolorering på spelkvinnene og felene deira. På denne måten trer hovudpersonane på fotografia fram for oss, dei kjem nærare og vert meir levande med sine farger i kontrast til omgjevnadane i svartkvitt. Saman med koloreringa, har illustratør Mari Kanstad Johnsen måla fantasifulle fargestrøk med hint av natur, dyr, blomar, landskap – kanskje lydbølgjer? – på fotografia. Denne samanvevinga av foto, kolorering og frie penselstrøk, syner bokas hovudprosjektet visuelt: ein kan legge til fleire lag til forhistoria, fyller inn hol, fargelegge med klang frå notida. Dei femten bileta, med tilhøyrande tekst, tek oss kronologisk gjennom ei historisk tidslinje av spelsystre. Utover det visuelle grepet, fungerer rekkja av bilete også som ei komprimert historieforteljing i seg sjølv. Dei viser spelkvinner i ulike situasjonar: familiebilete, bryllaup, turnéliv, kappleik, opplærings situasjonar og fritidsspel. Vi blir kjend med systerspelets forutsetningar og kraft.

Spor av slåttar

Tonen for vidare lesing av boka er sett, og kling med fyrste bilete i rekkja, eit bilete av ein eldre gard: *I det gamle bondesamfunnet tente spelekvinner som ulike seremoni- og dansespearar til liks med menn mange stader i Noreg*. Vidare får vi lese om ei av desse spelkvinnene, Lise Jyvall, kvar ho budde, vi les at: «ho gjorde full jobb som spelman i bryllup», og at ho gjerne tok med barn på spelferd. Neste bilete syner ein familie. Bakarst til venstre er ei ung kvinne kolorert, Kari Syndrol. Vi les at spora av dei mange gåverike spelkvinnene finn vi berre att fragment av, og at eit fragment kan seie mykje. Om Kari Syndrol, dotter av han som blei rekna som blant dei fremste spelmen i Vang på 1800-talet, Ola Strand, vart det sagt at “I felespel var ho

mest like god som faren". Vidare får vi desse spelkvinnene nemnt frå fotografia, Ingeleiv Kjerland Granvin frå Granvin, Elen Feragen frå Røros, Kristiane Lund frå Bø. Desse og fleire til blir vi betre kjend med lag for lag i boka. Gjentakninga av namna deira er ein del av bokas form, som hardingfeleslåttane sjølve, som om rekkja av bilete stemmer klår boka for oss, stemmer oss klår til å lye på historieomskrivinga i Maurseths prosjekt.

Fyrespel og form

Siste bilete i den illustrerte rekkja av fotografi, syner Sigbjørn Bernhoft Osa som gjev autografen sin til Annbjørg Lien, etterfylgd av Maurseths fyrespel til Annbjørg Liens innleiing. Maurseth gjev alle spelkvinnene i boka slike fyrespel, teiknar dei opp for oss i solide portrett, skrivne i førsteperson. Slik blir det mogleg for forfattaren å balansere litterære skildringar og grep på same hestevogn som historiske fakta, eit grep som krev retning på reisa og erfaring ved taumane. Fyrespela slepp oss inn i tankane, nasebora og hendene til spelsystemene. Vi ser Jyvalls hest bli bitt av insekt med hennar auge, vi høyrer han knegge med hennar øyrer. Dette litterære laget i portretta blir som dei klingande understrengane undervegs i bokas seks delar.

Kvar del har eit tydeleg tema, del 1 Spelekvinna i bondesamfunnet, del 2 Spelet som redning, del 3 Spelekvinna som slåttediktar og læremeister, del 4 Vekking og fråfall, del 5 Hamskifte i liv og spel, del 6 Den nye tida. Kvar del er vidare inndela i fleire kapittel, med dei portretterande fyrespela innimellom, i samband med historier og situasjonar desse har vert i, som belyser kvart deltema.

Formarbeidet og disponeringa av stoffet er solid. Vekslinga mellom dei nærgåande fyrespela, framstillinga av kjeldematerialet, drøftingar, og opne spørsmål, gjer boka eit særeige lesedriv. Bak i boka er eit register av ulike spelekvinner, kategorisert distrikt for distrikt. Saman med eit alfabetisert namneregister sist i boka, gode oversyn på arkiv og nettstader, munnlege kjelder og skriftleg kjeldemateriale, har boka òg kvalitetar som oppslagsverk. Her kjem det vide arbeidet bak boka fram med fin transparens. Som nordvestlending fann eg distriktsregisteret personleg betydingfullt. Å leite opp namn på spelekvinner frå eget distrikt i fleng, var ei stor oppleving.

Kvardag og relasjonar

Maurseth leier oss tidleg gjennom korleis arbeidsdelinga mellom kjøn i bondesamfunnet på 1700-talet fungerte, mykje avhengig av storleik på garden og geografisk plassering. Ho trekk fram at nettopp i områder som nordvestlandet, der mannen var lenge borte på fiske eller handel, hadde bondekvinna ansvar for drifta. Ho viser til kjelder om at kjønna på denne måten fekk lik verdi som arbeidsleiar og arbeidsutøvar, og spør kva dette fekk å seie for spelevinna. Desse partia som ser på historiske fakta, og stiller spørsmål rundt kjøn og arbeid, held eit meir akademisk språk, med solide referansar. Teksten går gjennom, resonnerer, og leiter fram mange ulike perspektiv på kva som har forma kvinnenes relasjon til felespel: fridom og økonomi, familiebånd, stadsmusikantordninga, spel som redning for uføre kvinner oppvaksen med feletradisjon, ekteskap, born, arbeid som opna for reising, sosiale band, religion, bryllaupsspel og dansespel.

Oppvekstmiljø, oppmoding og omsyn

Boka syner korleis spelevinner som hadde ein far, bror, onkel eller ekte-mann som også spela, ofte fekk betre høve til å lære spel, og å halde fram med det. Den skildrar også nærgåande korleis oppmoding, tilrettelegging og forventningar frå desse mannlege relasjonane kunne ha mykje å seie, ut-over talent og eigenvilje frå kvinnene sjølve. Samstundes får vi fleire døme på at spelevinnene var drivande læremeistrar for eigne born, vi lærer at bak ein spelemann kan det stå ei stødig spelmor. Maurseth viser i dette spennet både kor sterk og sårbar spelevinna historisk sett har vore.

Kappleik

Eg vil syne bokas kvalitetar som oppslagsverk med eit konkret og aktuelt døme. Dei tre øvste i toppen av A-klassa på hardingfele under Landskappleiken i 2023, er alle menn. Tre av fire dommarar er også menn. Går eg i slutten av del 5, finn eg eit eige kapittel om Spelevinner og kappleik. Her kan eg lese både om Kristiane Lund som skal ha tatt «femtiéin 1.premiar

og éin 2. premie», og om Torbjørg Aas Gravild som fortalde «det var dei som meinte at ei kvinne ikkje hadde noko å gjera på ei kappleiksscene». Ho fann også feleskrinet sitt med urin etter ei tevling, utan at ein veit årsak, og fortalde at det var vanskeleg å komme inn i kappleiksmiljøet sosialt, som kvinne. Saman med statistikk som syner at jentene dominerer i deltaking i klasse C, menn fell frå i klasse B og A, vert det drøfta ulike faktorar som kan ha betyding, men også løfta fram at her manglar ein forskning. Det er uansett sterkt å lese at av sigrane i klasse A hardingfele på Landskappleiken frå 1896 til 2020, er kun 3% av sigrane gått til ei kvinne. Dette får meg til å tenkje på korleis hadde denne statistikken sett ut, utan Kristiane Lund.

Historia før, og historia no

Susanne Lundeng, Honndalstausene, Annbjørg Lien. Den nære historia av spelkvinnene som inntok offentlegheita på 80- og 90- talet og inspirerte til fleire spelsystre, har også sin naturlege plass i boka. Slik får vi ei bru inn i notida, med fleire tema som gjer boka aktuell. Sekusalisering i medieomtale, trakkassering og språkleg nedgradering i kappleikssystemet, og sosiale kommentarar som “å spela som ein vaksen kar”, “det må vera kuk i spelet!”, vert løfta opp og drøfta. Det same med omgrepet “skjørtetillegg” - ein påstand om at kvinner får fleire poeng fordi dei er pene. Etter å ha gjennomgått statistikk over kjønnsfordeling på Folkelarm, folkemusikk-klubbar og Riksscena dei seinare år, konkluderer forfattaren med at skuldingar om skjørtetillegg ikkje ser ut til å ha hatt stor utteljing. Så har vi også lese kva Signe Flatin skreiv til far sin, Kjetil Flatin, etter ein kappleik på Voss i 1954: “Gitle Gjøstein var so sint fordi eg ikkje stod fyrst. “Ja, i dag dømde dei deg ned Signe”, sa han.»

Prisvinnande, eit siste strøk

Medan denne bokmeldinga vart skriven, fekk Benedicte Maurseth tildela Prisen for folkemusikk og folkedans 2023, kor styret ved Senter for folkemusikk og folkedans skriv at «spesielt verket *Systerspel*, der hun løfter fram norske spelekvinner, har gjort sterkt inntrykk.» Ho vart også utropt til Årets Folkemusiker med Folkelarmprisen for 2023, begrunna mellom anna med

å vere forfattar av «ei bok som tek føre seg ein viktig og gløymd del av den norske folkemusikksoga.»

Eg vil attende til rekkja av bilete i byrjinga av boka. Den fortetta historia kan brukast på same måte som Marta Breens illustrerte bøker: i lesestund for born. Eg har vore vitne til ein sjuåring og mora si lesestund av Breens kvinner, og kan fint sjå for meg Systerspel i ei slik stund. Å lage ei bok med materiale som kan spenne frå lesestund i sofaen, via konsertscena, til vandreutstilling på museum, og omtale i akademisk tidsskrift, fortel mykje om materialets kraft, og vitnar om ein forfattar og formidlar som evner å nå ut til dei mange auge og øyre. Systerspel endrar historia vår, endrar korleis vi tenkjer, og vil bidra til å endre korleis speljenter og spelgutar ser på kvarandre.